Győrffy Iván

Múltrontás és jövőképzés

Mítosz és történelem a gyerekember-filmekben

Akik gyerektörténetet álmodnak vászonra, többnyire úgy gondolják, mondanivalójukat legjobban valós vagy virtuális történelemben tudják elregélni. Az élet tanítómestere könnyen formálható eszközzé válik kezükben, amelyből időtlennek szánt mondák születhetnek. A néhány népmesei/mitikus alapsémát követő, illetve teljesen mítosztalan modern történeteket a gyerekkor és a felnőttkor határára érkezve egyre inkább felváltják a mélyen barázdált, sokszereplős, karakteresebb animációs vagy játékfilmek, melyek komplex világmagyarázatot árulnak egy nép vagy egy civilizáció múltjáról, jelenéről, jövőjéről, egész sorsáról.

A gyermek- és ifjúsági irodalom különböző műfajai jól felelgetnek a cseperedő gyerek lelkének rezdüléseire, s ezt az azokat meglovagoló filmek is messzemenően kihasználják. *Bettelheim* ‚A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek' című művében még kárhoztatja azokat a mai meséket, amelyek az egzisztenciális problémákat megkerülve próbálnak történetet mondani, mellőzve a súlyos megpróbáltatások, harcok, az emberi élet árnyoldalainak, a halálnak az említését. Úgy véli, a modern gyerekirodalom jó része kirekeszti a primitív ösztönökből, vad indulatokból fakadó mély belső konfliktusokat, a gyerek nem tud mit kezdeni velük. A klasszikus mesékben mindez szerinte megvan, az „nyíltan szembesíti a gyermeket az alapvető emberi létfeltételekkel". Az igazi mesék hőseivel – akik szélsőségesen jók vagy rosszak, a gyermeki gondolkodás kategóriáinak megfelelően – azonosuló gyerek együtt szenvedi át a megpróbáltatásokat, együtt győz velük, s ezáltal bizonyos erkölcsi szabályok csontosodnak meg benne. A gyerek ugyanakkor nem a hős jóságát, hanem helyzetének vagy szerepének vonzását választja. A mesehőssel azonosult gyereknek ki kell lépnie a világba, ha meg akarja találni a helyét és el akarja kerülni a szeparációs szorongást. A mese – mint Bettelheim mondja – jövőre orientált, érthető nyelven éri el, hogy a gyermek lemondjon függőségi vágyáról és önálló életbe kezdjen. A gyerekpszichológus fontosnak tartja az érthetetlen, varázslatos, misztikus, irracionális elemeket is – azokat az elemeket, melyeket a legújabb gyerekember-filmek erősen kidomborítanak –, hiszen ezek mutatják meg, hogy a mese nem egyszerű példázat, nem a külvilágról szóló ismerettár, hanem az ember belső folyamatait tükrözi. Ugyanakkor a serdülőkorig megmaradó animisztikus gondolkodásnak – amely a tárgyak, természeti képződmények saját akaratát, életét tételezi – szintén szüksége van a gazdagodásra. *(1)*

A serdülőkor fordulóján fülön csípett gyerek és a gyerekkorba magát szívesen visszaképzelő felnőtt szinte már elfelejtett, nosztalgizált élményére erősítenek rá többek között *Rowling* Harry Potter-regényei is. A múltat tehát egynémely mai mese egzisztenciális múltnak kezeli, amelybe a történeten keresztül könnyedén visszaléphetünk. Segítségünkre van ebben a meseregény műfaja, amely egyfajta „hibrid" gyanánt gyermek és felnőtt olvasóra egyaránt számít. *(2)* Ennek alapján a meseregény kiindulópontja – csakúgy, mint Rowling mind a négy kötetéé – a valós környezet, a „normális" világ, ahonnan a hős/gyerek meghódítja a varázsvilágot. Kalandjai emlékeztetnek a lovag- és pikareszkregény sajátosságaira. A gyermek, aki olvassa, a pubertás határán járva a realitás és a me-

se között ingadozik, s a vele egykorúakról hall, azokkal azonosul a legszívesebben *(3)* (Harry Potter kalandjait 11 éves korától kísérhetjük figyelemmel). Az ifjúsági regények a romantikus kalandregények egyfajta változatai, legyenek robinzonádok, lányregények, indiánregények vagy állatregények, esetleg sci-fik. *(4)* Jóllehet, a szakemberek a meséket, meseregényeket és gyermektörténeteket elválasztják egymástól (előbbi kettő a csodák birodalmát, utóbbi a hihető dolgokat tárja fel), éles cezúrát nem húznak az egyes műfajok közé *(5)*, az átjárás bizonyos mértékig elfogadott. A valós szereplőkkel elbeszélt, valós környezetből varázsvilágba, majd ismét a valóságba vezető, de hús-vér, jellemükben ambivalens szereplőkkel telített Harry Potter-kötetek ezért is jutnak arra a sorsra, hogy szinte minden értelmezőjük más és más kategória jellegzetességeivel rokonítja őket. *(6)* A modern mesékben azonban egyvalami biztosan közös, és ez szorosan összefügg az emberi psziché történetével: a népmesék, mítoszok motívumai, struktúrái, hőstípusai, sztereotípiái, rítusai, jelképei stb. át- meg átjárják őket. *(7)* Ilyen alternatív múltat teremtő tündérmese *Tolkien* regényfolyama, amely az emberek varázstalan világa előtti korszakokat teremti újra ősi képzetek alapján. *(8)*

Ahhoz, hogy észrevegyük, a mai mesés történetek milyen erőteljesen táplálkoznak a klasszikus mesestruktúrából, múltalkotó és múltrontó igyekezetük ellenére milyen nagymértékben rá vannak utalva elődeikre, elég összevetnünk például J. K. Rowling Potter-szériáját *Propp* funkció-katalógusával *(9)*: A család egy tagja eltávozik hazulról; A távozás nyomatékosabb formája a szülők halála (I.2.) – Harry Potter mindkét szülőjét kisgyerekkorában elvesztette. A hősnek tiltó parancsot adnak (II.) – Harry az őt nevelő Dursley családban állandó tilalmak erdejében él. A tilalmat megszegik (III.) – Harry borsot tör „testvére" orra alá; megszökik; varázsol. Az ellenfél megkísérli felderíteni a terepet (IV.) – Harry mágikus sebe sajogni kezd, ahogy Voldemort közelsége vagy rossz szándéka érezhetővé válik. A hős ellenfele értesüléseket szerez áldozatáról (V.) – Voldemort nyomoz az őt élőhalottá tévő fiú után. A hős ellenfele megpróbálja becsapni áldozatát, hogy hatalmába kerítse őt és vagyonát (VI.) – Voldemort tőrbe csalja Harryt. Az áldozat hisz a félrevezetésnek, és ezzel akaratlanul is az ellenség kezére játszik (VII.) – Harry besétál a csapdába. A hős ellenfele kárt vagy veszteséget okoz a család valamelyik tagjának; Az ellenfél elrabol valakit (VIII.1.) – Harry új mugli „családja", a Weasley-k egyik tagja Voldemort fogságába kerül. És így tovább, és így tovább. Néhány jellemző megoldás a harmincegy elemet számláló funkció-felsorolás alapján: A hőst próbának vetik alá, kikérdezik, megtámadják stb., ez készíti elő a varázserejű eszköz vagy segítőtárs megszerzését (XII.); A varázseszköz a hős birtokába kerül (XIV.) – Harry a Trimágus Tusán vetélkedik, a házimanó varázserejű ételt ad neki. A hőst elviszik, eljuttatják vagy elvezetik arra a helyre, ahol keresése tárgya található (XV.) – Harry eljut a bölcsek kövéhez, a titkok kamrájába stb. A hős és ellenfele közvetlenül összecsap (XVI.) – Harry és Voldemort (illetve alteregói: Mógus, ifj. Kupor stb.) megküzdenek egymással. A hőst megjelölik; a küzdelem során sebet kap (XVII.) – Harry eszméletét veszti, vérét veszik stb. Az ellenség legyőzése (XVIII.) – Harry legyőzi Voldemortot és alteregóit. A kezdeti baj vagy hiány megszűnik (XIX.) – Harry megtalálja a bölcsek kövét, Ginnyt stb. A hőst üldözik (XXI.) – Voldemort a párbaj után folytatja Harry üldözését. Az álhőst, ellenfelet, károkozót leleplezik (XXVIII.) – a szájhős Lockhart megszégyenül. A hős megházasodik és trónra lép; csupán trónt szerez (XXXI.3.) – az (egyelőre) aszexuális Harry megnyeri magának és társainak a házak versenyét, a Trimágus Tusát.

Történelemkép a Harry Potterben

A Harry Potter-könyvek és a Potter-film sajátosan vegyítik a múlt, a jelen és az (elképzelt) jövendő összetevőit. Potter „hétköznapi" világa a jelenkor világa, a muglik (varázstalan, közönséges emberek) napjaink társadalmi körülményei között, napjaink technikai

színvonalán élik életüket. Mellettük áll egy alternatív valóság, a boszorkányok és varázslók világa, amely hasonlóképpen hierarchikus, sőt még a származási alapú diszkrimináció sem idegen tőle (aranyvérűek-sárvérűek). Egyfajta megkövesedett középkornak látszik, a boszorkányok és mágusok „virágkorának", amely azonban több tekintetben magasabb fokon áll a muglik huszadik századánál. Varázseszközei, pszichés manipulációi meghaladják a varázstalanok lehetőségeit; a boszorkányok a közlekedésre egyszerű seprűt használnak, de az vetekedik egy rakéta sebességével; pillanat alatt egyik helyről a másikra teremhetnek, jobbára mégis bagolypostára hagyatkoznak stb.; képességeik alapján az emberi társadalom elitjét alkotják, vezetőik, minisztereik, osztályvezetőik, professzoraik mégis sokszor bábfigurák, rosszindulatúak, kártékonyak vagy tehetetlenek. Furcsa keveréke ez a magasabbrendűségnek és retardációnak, a tudattalan formanyelvére hasonlít. A két világ között lehetséges, sőt mindennapos az átjárás: a mugligyerekek varázslóiskolában tanulnak, majd a vakációra visszatérnek „egyszerű" szüleikhez, a varázslók olykor magukról megfeledkezve talárban beszélgetnek az utcasarkon, üzletekbe, kocsmákba járnak, állattá változva olvadnak környezetükbe, mégis minden erejükkel azon vannak (a Mágiaügyi Minisztérium fő törekvése is ez), hogy a muglik emlékezetéből kitöröljék a találkozásokat. Egyet azonban érdemes megfigyelni: a felnőtt varázslók többnyire a varázsvilágban élnek, érintkezésük a muglikkal esetleges (Weasley-ék Odújában még sosem járt postás) akkor is, ha földrajzilag egy vidéket népesítenek be, a gyerekek viszont mindkét világból kiveszik a részüket. A felnőttek számára nincs visszaút (még Frics, a Roxfort Boszorkány- és Varázslóképző Iskolájának kvibli, azaz varázsló származású, de varázstalan gondnoka is a varázslóvilágban él), a gyerekek számára azonban nyitva az odaút. Varázslóvá válni – jóllehet képességeket jelöl – bizonyos értelemben tehát egyet jelent a növekedéssel és nevelődéssel, a fokozatos felnőtté válással.

A felnőttek számára nincs visszaút (még Frics, a Roxfort Boszorkány- és Varázslóképző Iskolájának kvibli, azaz varázsló származású, de varázstalan gondnoka is a varázslóvilágban él), a gyerekek számára azonban nyitva az odaút. Varázslóvá válni – jóllehet képességeket jelöl – bizonyos értelemben tehát egyet jelent a növekedéssel és nevelődéssel, a fokozatos felnőtté válással.

Rowling és *Columbus* (a ‚Harry Potter és a bölcsek köve' rendezőjének) világa a Jó és Gonosz örök küzdelmét szemlélteti, ugyanakkor a régen volt mesékkel ellenétben realisztikus, árnyalt képet fest a küzdőfelekről. Harry nem ártatlan, karizmatikus hős, hanem egyszerű, mindennapi, esetlen gyerek, aki önmagában is bizonytalan, képes barátait is megbántani, a szabályokat „kényszeresen áthágja". Igaz ez a történet többi szereplőjére is, akik hasonlóképpen viselkednek, mint bármelyik egykorú gyerek, mélyen érzők, barátságok és ellenségességek mozgatják őket, csínyeket követnek el, de ugyanakkor igyekeznek megfelelni a szabályoknak és elvárásoknak, hihetetlenül önállóak, de függnek mindenkitől. A rossznak látszó szereplők nem olyanok, amilyenek, képesek jó- és rosszindulatú cselekedetekre (Piton professzor), a jók valójában csalárdak és gonoszak lehetnek (Rémszem Mordon/ifj. Barty Kupor). *(10)* Egyedül Voldemort az, akinek látszik, maga a megtestesült gonoszság, ám róla is kiderül, hogy ifjúkorában Tom Denem néven mintagyerek volt (lásd Anakin Skywalker átváltozását Darth Vaderré).

A mi szempontunkból azonban nem a jellemek, hanem a történetvezetés az érdekes, és ez alapján a Harry Potter-könyvek és film dualista, teleologikus (sőt eszkatologikus) történelemképet vázol fel. A Jó és Rossz harcát állítja középpontjába, a Jó megtestesítőinek fokozatos fejlődését, felülmúlhatatlan győzelmét és a Rossz végső vereségét vetíti előre (persze ha következetes akar lenni realitásérzékéhez, a jót teljesen nem végezheti ki). *(11)* A dualista felfogásban a körkörös időt a lineáris idővezetés váltja fel, a Rossz fel-

bukkanásáért a Jó nem hibáztatható, nem terheli felelősség, de (közvetlenül vagy közvetve) mindent megtesz érte, hogy elpusztítsa. A Gonosz végső megbűnhődése együtt jár a világ megújulásával, s ez már a mítoszelem eszkatologikus jellegét erősíti. Maga *Zarathustra*, az első nagy dualista vallás megalapítója is így fohászkodik urához, Ahura Mazdához: „Hozd tudtomra, amit tudsz, Uram: Legyőzi-e az igaz a gonoszt, ó, Bölcs, még mielőtt eljönne az ideje a büntetésnek, amelyet elgondoltál? Mert ebben állna, tudjuk, a létezés átalakítása". *(12)*

Harry Potter történelme történelmietlen történelem, és ez szoros összefüggésben van eszkatológiájával. *(13)* A mágusok megbomlott világa, amelyik ideális állapotának a Rossz feltűnése előtti időszakot, illetőleg – mivel az már elérhetetlen – annak végső letűnését tekinti, fuldoklik a jelen, a múlt és a jövő szorításában, és a Jó mielőbbi eljövetelére, győzelmére vár. Ebben nagy hasonlóságot mutat az őskeresztény közösségekkel. *Bultmann* erről a következőket írja: „A keresztény létezés paradoxona az, hogy a hívő kivétetik úgymond a világból, úgyszólván nem e világiként létezik, ám ugyanakkor mégiscsak a világon, történetiségén belül marad. Történetinek lenni annyi, mint a jövőből élni." *(14)* A Harry Pottert körülvevő világ, bár fizikailag nem különül el (Roxfort kastélya kívülről közönséges várrom), más törvények szerint él, konzisztenciája majdani helyreállítására hegyezi ki érzékeit. (Ez az a történelemkép, amelyet *Carr* a „cinikussal" szembeállítva „misztikusnak" nevez.) *(15)* Pszichológiai értelemben pedig abban az eszmélődésben telnek napjai, amely a maga belső démonaival viaskodó Harryben zajlik, s amit Bultmann a következő felhívásban határoz meg: „Ne magad köré tekints, az egyetemes történelembe – saját, személyes történetedbe kell nézned. A történelem értelme mindenkori jelenedben rejlik, és nem láthatod meg szemlélőként, hanem csak felelős döntéseidben. Minden pillanatban ott szunnyad az eszkatológiai pillanat lehetősége. Neked kell felébresztened." *(16)* A varázsvilág bizonyos értelemben akkor lélegezhetne csak fel, ha a Rossz végső legyőzése együtt járna a két világ közötti határok megszüntetésével, de ez egyúttal a történet végét is jelentené.

Ebből is látszik, hogy a Harry Potter-mese – mint minden igazi mese, amelyik kölcsönhatásban van befogadójával – több egyszerű elbeszélt történetnél. Olyan átélhető valóság, mely a lélek bugyrait járja meg. A gyermekpszichológus szerint egyfajta beavatási szertartáson keresztül a felnőtté válást készíti elő, és szimbolikus, fantasztikus áttételben az önmegvalósítás kérdését veti fel, továbbá rákérdez a gyerek morális, metafizikus lényegére. *(17)* Egyúttal pedig a gyerek kisebbrendűségi érzését kompenzálja, olvasói, nézői és eljátszói úgy érezhetik, hogy titokban maguk is varázslók, kiválasztottak. *(18)* A gyermeki vágyakat és a (fiatal) felnőttkor nosztalgiáját teljesíti be. *(19)*

Sikere, otthonossága és érthetősége annak is köszönhető, hogy átfogó monda- és mítoszvilágot dolgoz fel. Rowling erősen támaszkodott az ír, kelta és germán legendákra, a görög mítoszvilágra, az angol hétköznapi élet jellegzetes alakjaira, helyzeteire, helyszíneire, saját gyermekkori álomvilágára. *(20)* Ugyanezt képezi le Chris Columbus Harry Potter-filmjeinek eddig elkészült első darabja is, amelyik meglehetősen sematikus adaptációja az alapjául szolgáló könyvnek. Szinte felsorolhatatlan az a sok figura, név, kifejezés, tárgy, amelyet az alkotók felhasználtak és újraértelmeztek. *(21)* Ha csak az első részt tekintjük, központi eleme az alkimisták által keresett bölcsek köve, amelyet a könyv és a film szerint Nicolas Flamel állított elő Dumbledore professzorral, a Roxfort igazgatójával közösen. A varázslóiskola vadőre Hagrid, a „lefokozott" hellén óriás, akit Zeusz az állatok gondozójának tett meg. Hagrid egyébként titokban egy sárkányt nevelget. A Tiltott Rengeteget csodalények népesítik be, így az unikornis vagy egyszarvú, amelynek vére állítólag a haldoklókat is életben tartja, de élőhalottá (vámpírrá) teszi őket; és a kentaur, aki mesebeli megmentője lesz a hősnek. A bölcsek kövét egy háromfejű kutya, Cerberus őrzi (aki Orpheusz varázslatos muzsikájától elalszik), valamint különb-különbféle varázslatok, bájitalok. A követ az angol „vágy" szóból képzett varázstükör juttatja a hős-

höz. A varázslók bankját föld alatti lények, koboldok őrzik. A Roxfort egy valóban létezett, egykori skóciai elitkollégium mása, melynek még „házai" is azonosíthatók. Az étkezés a mesés „terülj asztalkám" elvét követi. A nebulók varázspálcával és bűbájjal végeznek transzformációt. A kastély folyosóján kísértetek flangálnak, mint bármely jó hírű angol kúria falai között. A festményeken látható alakok szabadon átjárnak egymáshoz. A hősöket troll támadja meg. A gondnok keresztneve Héra százszemű szolgáját idézi. Draco Malfoy neve a „rosszat", a „hitetlent", a Télapó-szerű Albus Dumbledore-é a „fehéret", a jót. Hermione olyan, mint névrokona, a trójai Heléna lánya, akinek kegyeiért két férfi versengett. Minerva McGalagony keresztneve a római istennő, Pallasz Athéné megfelelőjének nevére felel. Ronald Weasley neve a „menyéten" túl Running Weasel hadurat jelentheti, aki arról volt híres, hogy sosem vesztett sakkjátszmát (Ron ezzel segíti a bölcsek köve megszerzését), és halálát egy sárga patkány okozta (Ron az iskolavonaton sárgává akarja varázsolni patkányát, Makeszt). Voldemort neve a halállal áll szoros kapcsolatban. A varázsigék kifordított latin kifejezések. Harry birtokában van a láthatatlanná tévő köpeny. Mógus professzor Janus-arcú lény: szerencsétlen, légynek sem ártó dadogós, ugyanakkor a Gonosz bújtatója. Turbánja alatt ott rejtőzik Voldemort torz arca. McGalagony professzorasszony macskává változik át, akár egy igazi boszorkány (ez a hajdani boszorkányperekben is fő vádpont volt: könnyebben ronthatják így meg áldozatukat). *(22)*

A Harry Potter tehát az össze nem illő mítoszelemek, hiedelmek és képzetek zavaros keveréke. *(23)* Úgy is mondhatjuk, szinkretikus világképpel rendelkezik, olyan nem a valóságban létező időt és teret ábrázol, amelyben a különböző ősi, közép- és újkori hiedelmek békésen megférnek egy archaizált modernkori társadalom keretein belül.

Az egyik legfontosabb motívum, amellyel a történet eljátszik, a boszorkányképzet. A boszorkány és a varázsló az egyszerű emberek fölébe emelkedik, sokrétűbb, többdimenziós ismeretekkel van felvértezve. Rossz boszorkánnyal alig találkozunk, annak ellenére, hogy a boszorkányok is ugyanolyan esendő emberek, mint a muglik. Világszerte nagy támadások kereszttüzébe került ellenben a széria azért, hogy a varázslatot és boszorkányságot úgymond pozitívnak állítja be, s ezzel sátáni szövetségre buzdít, ráadásul tökéletesen eliminálja Isten létét. A mi szempontunkból az ebben a vádban rejlő másik gondolatot érdemes megvizsgálni: a legkülönbözőbb keresztény egyházak itthon és külföldön mintegy azt kifogásolják, hogy a múltban levitézlett gyakorlatot/eszmét keltenek életre és népszerűsítenek egy modern mese ürügyén.

A boszorkányság és mágikus varázslás igen régtől fogva az emberi gondolkodás alapvető eleme, korántsem a középkori inkvizíció terméke, de annak köszönhető, hogy mai diabolikus formáját elnyerte. A 13. századig a varázslatot és boszorkányságot az eretnekséggel, a sátánimádással és istentagadással alig-alig hozták összefüggésbe. Az eretnekekre az üldöztetés és fizikai megsemmisítés várt, a babonás embereket azonban csak vissza kellett vezetni az igaz ösvényre. A 15. században (Magyarországon a 16. század végén) kezdődött a tömeges boszorkányüldözés, amely már a vélt vagy valós varázspraktikákat űző személyekre is kiterjesztette az egyház könyörtelenségét. *(24)* A boszorkányról ebben az időben már azt képzelték, hogy maleficiumot űz, azaz természetfeletti módon ártani tud másoknak, az ördögöt szolgálja, félelmetes lény, levegőben repül, gonosz szándékkal gonoszul cselekszik, és egy kiterjedt szekta tagja, amely időnként boszorkányszombatokon vesz részt, ahol gúnyt űznek a vallásból és imádják az ördögöt, valamint orgiát rendeznek. Ez a négy tényező nem mindig képezett közös halmazt, fokozatosan kapcsolták egybe őket. A maleficiumot hivatalosan már a 4. századtól rontásként fogalmazták meg, de már az antik világban is jól ismerték. Az egyház a mágikus cselekményeket a kezdetektől egy kalap alá vette, s mindegyiket a gonosz ösztönzésének, büntetendő cselekménynek tekintette. A mágia az ördögimádással, az pedig az állam és az egyház elleni vétséggel vált egyenértékűvé a kora középkortól. A közfelfogás szerint a ritu-

ális mágiának, amelyben a varázsló démonokat idézett meg és szolgálatába állította őket, semmi köze nem volt a boszorkánysághoz. Szó sem volt sátáni szövetségről, vallási szertartások megcsúfolásáról, sőt a varázsló legtöbbször Isten segítségét kérte, hogy parancsolhasson a szellemeknek. Ennek ellenére az egyház fokozatosan démonizálta a mágia ezen szegmensét is, és a 14. század elején elkötelezte magát a boszorkányság minden formájának üldözése mellett. Így a rituális mágiát űző varázslót is boszorkánnyá változtatták, az egyik első perbe fogott éppen *VIII. Bonifác* pápa volt, már halála után. A boszorkányokat szinte perről perre újabb és újabb vádakkal illették: összeesküvéssel, természetfölötti közlekedéssel, csoportos hitmegtagadással, démonoknak szolgálással stb.

Az inkvizítorok a 15. század folyamán összeolvasztották ezeket a képzeteket, s ez tömeges boszorkányüldözésbe torkollott. A boszorkányok a népi képzeletben általában nőként, különösen idősebb asszonyként jelentek meg, a bírák, papok és inkvizítorok azonban korban és nemben nem válogattak. A nagy boszorkányüldözés Európa nagy részén a 16. század végén tetőzött, és egy évszázaddal később már csak ritkán fordult elő. Tömeges üldözés és kivégzés csak ott volt, ahol a boszorkányszombat is vádként szerepelt, és ahol a vallomásokat kínzással csikarták ki; ezek hiányában Angliában nem volt olyan jelentős, mint a kontinens nyugati felén. *(25)* A katolikus és protestáns részről tapasztalható boszorkányüldözés minden különbözősége ellenére közös misszionárius elkötelezettségüket tükrözte még akkor is, ha a boszorkányság ellenszereit másban látták. *(26)* A rendelkezésre álló bizonyítékok nem támasztják alá, hogy a perekben tömegesen elítéltek valóban elkövették volna a terhükre rótt cselekményeket. (A boszorkánytársaságok létét ugyan nem bizonyítja semmi, de a Balkánon, s talán Skóciában és Franciaországban is működhettek olyan, többek között a termékenységkultuszon alapuló mágikus társaságok, amelyek előkészíthették e hiedelmeket.) *(27)* Egy részük végezhetett rontást, egy másik kisebbség fehér mágiát alkalmazott, döntő többségük azonban valószínűleg soha semmiféle mágikus tevékenységet nem folytatott. Az ördöggel kötött paktum elterjedtsége sem megalapozott. *(28)* Mindenesetre az inkvizítorok igen alapos munkát végeztek: egyes – túlzónak tartott – becslések szerint akár kilencmillió kivégzést is eszközöltek, valószínűbb azonban a százezres adat. Az áldozatok fele a Német-Római Birodalom területén élt, 15 ezret Lengyelországban, Svájcban és a francia királyságban tíz-tíz ezret, a brit szigeteken és a skandináv országokban 5–5 ezret vontak be a perekbe stb. A mediterrán országokban további tízezer, cseh, magyar, erdélyi és orosz területeken összesen négyezer kivégzés volt (a 932 magyarországi per vádlottjai közül 1520 és 1777 között állítólag 449-et küldtek máglyára). *(29)*

Ami Harry Potter szülőföldjét, a brit szigeteket illeti, itt a kínzás már említett ritka és illegális volta, valamint a tág boszorkány-képzet tökéletlen befogadása miatt hiányzott a tömeges terror, kivéve Skóciát. Az üldözések 1646-ban nyugvópontra jutottak, s 1682 után már csak elvétve fordultak elő Angliában. Egyes elemzők szerint persze a boszorkányüldözések más formában – politikai/társadalmi köntösben – később tovább folytatódtak, a *McCarthy*-korszak amerikai kommunista-üldözése sok közös jegyet mutat a negatív boszorkányképpel (lásd *Arthur Miller* írásait). A magukat boszorkánynak nevező személyek ma is igen elterjedtek, egyes becslések szerint a boszorkánypraktikákat űzők kétszázezren lehetnek az Újvilágban és százezren az Óhazában. Az egykori és mai boszorkányság között fontos különbség, hogy a perbe fogottak a kortársakkal ellentétben sosem tömörültek szervezetekbe, de ennél is lényegesebb, hogy mások sütötték rájuk a bélyeget, nem magukat nevezték boszorkánynak. Az egykori boszorkányokat rosszindulatú személyeknek tekintették, a maiak önmagukat többnyire jótékonynak tartják. A hajdaniak elsősorban az alacsonyabb társadalmi rétegekből kerültek ki, a maiak pedig minden rétegből verbuválódnak, de különösen sok közöttük a magasan kvalifikált. *(30)*

A Potter-boszorkányok a vásznon és a papíron jótékony és kártékony varázslásokat végeznek (Hermione a filmben megjavítja Harry eltört szemüvegét; Hagrid malacfarkat

varázsol Harry falánk mostohatestvérének, Dudley-nak), repülnek (például kviddicsmérkőzéseken sportolási célzattal), az úgynevezett animágusok állattá változhatnak (McGalagony), összejöveteleket tartanak (iskolai évnyitót), társaságokat (házakat) szerveznek. Ugyanakkor a boszorkánylétnek nem lényegi velejárója az ördögi szövetség; az összejövetelek („boszorkányszombatok") s a történet semelyik eleme nem parodizálja, fordítja ki, gúnyolja, bírálja a keresztény vallást és az istenhitet; a nem kellően előkészített/rosszindulatú varázslás könnyen elkövetője ellen fordulhat; a nagyobb hatalom, az erkölcsi erő a „jó boszorkány" oldalán áll stb. Összefoglalóan tehát: a ‚Harry Potter' boszorkányképe történelmietlen, a mai boszorkányfogalom képzeteiből indul ki, egyházi kritikusai pedig apologikus és historizáló, de áltörténelmi felfogást vallanak.

A film, amely a szerzőnő jóvoltából csak kisebb pontokon tér el a ‚Harry Potter és a bölcsek köve' című könyvtől, a rejtélyt a címben szereplő mágikus eszköz köré szervezi. Harry és Hagrid a varázslók bankjának föld alatti széfjéből Dumbledore utasítására egy vászonrongyba bugyolált kis csomagot szállítanak el; a különösen őrzött széfet egy nappal később feltörik. A film legvégén, a stáblista után lehozott, a filmből kivágott részeket tartalmazó snittek egyikében Harry a csokibékába rejtett papíron azt olvassa, hogy Dumbledore többek között Nicolas Flamellel folytatott kutatásairól ismert. A három jóbarát, Hermione, Ron és Harry éjt nappallá téve kutat a Flamellel kapcsolatos információk után a könyvtárban, végül Hermione egy közönséges kézikönyvben talál rá a kérdéses névre. Kiderül, hogy a Flamel készítette bölcsek köve a fémeket arannyá változtatja át, s „emellett életelixírt is termel". A szócikk szerint az egyetlen kő Nicolas Flamel tulajdonában van, aki tavaly ünnepelte 665. születésnapját. Harry Voldemort szolgáját üldözve a varázslatokon átverekedi magát, és a varázstükör elé állva zsebében leli a bölcsek kövét (mert azt úgymond csak az kaphatta meg, akinek nem volt célja vele, csupán a követ akarta birtokolni), melyet Mógus professzor ördögi urának ajándékozna, hogy új életre keltse. A filmben ábrázolt kő valószínűleg borostyán vagy annak utánzata, sárgásbarnás, a tűz fényében olykor vöröses fénnyel, amelyben mintha rezegne valami (élet). Mógus Harry érintésétől (Harry anyjának védővarázslatától) darabokra esik (ez a jelenet erősen emlékeztet az ‚Indiana Jones és a végzet temploma' című filmre, ahol a hamis Grálból merített víz – azaz szintén az életadó elem hiánya – a náci tisztet fél perc alatt porrá rohasztja), Voldemort szelleme áthatol Harry testén, aki kezében a kővel elájul. A betegágyon Dumbledore elmagyarázza neki, hogy Flamellel és annak feleségével egyetértve megsemmisítették a követ. „Akkor Flamel most meg fog halni, nem?… – Elrendezheti az ügyes-bajos dolgait. De jól mondod: meg fog halni."

A ‚Harry Potter' boszorkányképe történelmietlen, a mai boszorkányfogalom képzeteiből indul ki, egyházi kritikusai pedig apologikus és historizáló, de áltörténelmi felfogást vallanak.

Ami a történelmi tényeket illeti: Nicolas Flamel 1330 körül született Pontoise-ban (tehát a 2001-ben készült film valós ideje 1996), huszonöt évesen vette feleségül Perenellet, s másolóként dolgozott Párizsban. 1357 körül vásárolt egy fakéregbe karcolt kéziratot, spanyolországi útja során később egy zsidó orvos megfejtette a furcsa jeleket, melyeket egy Ábrahám nevű zsidó írt. A bölcsek kövének készítéséről szólt a véset, melynek nyomán 1382. január 27-én felesége jelenlétében Flamel a vörös követ higanyba dobva állítólag arannyá változtatta azt. Az elkövetkező hónapokban, években saját bevallása szerint ezt a mutatványt más fémekkel is többször véghezvitte. A hatalmas összeget mind jótékony célra fordította a házaspár: tizennégy kórházat, három kápolnát, hét templomot alapítottak és tartottak fenn Párizsban. Flamel körülbelül 1417–18-ban halt meg. Halála után azonnal legendák születtek: az alkímia tudománya felvirágzott, többen évszázadokkal később is találkozni véltek vele. Számos más híres transzmutációról kapott szárnyra

híresztelés, egyre többen és egyre szavahihetőbb tanúk bizonygatták, hogy ők bizony beavatottak, adeptusok. Flamel (a 19. század vége óta már nem elképzelhetetlen) sikeres kísérletére máig nincs bizonyíték, az azonban nem megmagyarázható, hogyan jutott hirtelen az adományaihoz szükséges jelentős összeghez. Egyesek uzsoratevékenységet emlegetnek, ezt viszont szintén semmi nem támasztja alá. *(31)* Rowling/Columbus ezt a rejtélyt emelte át 20. század végi történetébe. A modern mese Flamelje ugyanúgy emlegetett, ám sohasem megjelenő figura, mint az évszázados legendáé, hírnevét azonban részben kisajátítja Dumbledore. Szerényen él, az arany helyett inkább csak a „melléktermékет" használja, de a gonosz erők üzelmeinek megakadályozása érdekében arról is lemond. Az alkimisták, akiknek létét és tevékenységét a könyv és a film elintézi egy-egy félmondattal, a bölcsek kövét, azaz a lapis philosophorum-ot több fokozatban állították elő, amelyek nem pusztán kémiai, de misztikus-szellemi processziók is voltak: az alkimista maga is formálódott, tökéletesedett a folyamat során (*Paracelsus* kifejezetten csak gyógyítási célra „vette igénybe" a követ). *(32) Carl Gustav Jung* ennek kapcsán írja, hogy a beavatott számára a pszichikus szféra azonosként jelent meg a kémcsőben található vegyi preparátummal: az utóbbiban végbemenő változás hite szerint az előbbiben is végbement. Valamilyen anyag formájában akarta létrehozni a veritas-t, az igazságot, a substantia caelestis-t, azt a balzsamot vagy életprincípiumot, amely az imago Dei-vel, az istenképpel azonos. Lélektani szempontból ez Jung szerint nem más, mint az individuációs folyamat szemléltetése kémiai anyagok és folyamatok révén, az, amit ma aktív imaginációnak mondunk. *(33)* A Harry Potter-történet azonban a bölcsek kövét egyszerű varázseszköznek ábrázolja, aminek kedvező végtermékei vannak, birtoklója/előállítója semmiféle egyéb átalakuláson nem megy keresztül.

A színét is ki-ki másformán írta le: a *Basilius Valentinus*nak tulajdonított értekezés az átlátszó pirostól a sötétbarnáig többféle színben képzeli el, s szerinte „roppant nagy a súlya, és túltesz mindenen" (Harry azonban könnyedén emelgeti). *Paracelsus* szövegében nehéz, világos rubinszínű és kristályként átlátszó, képlékeny, mint a gyanta, törékeny, mint az üveg (Harry kezében alakja változatlan). *Helmont* sáfrányra emlékeztető törtüveg-pornak látja. *(34)* A bölcsek kövének képzete olykor összekapcsolódott a kvintesszencia, az ötödik létező gondolatával, melyet *Agrippa von Nettesheim* egyfajta világszellemként képzelt el. Ez mindenben benne van, s kivonva a fémeket arannyá, ezüstté változtatja. „Jómagam is képes voltam erre a műveletre, és párszor szemtanúja is voltam ilyesminek, de soha nem tudtam több aranyat csinálni, mint amennyit az az arany nyomott, amelyből a szellemét kivontuk" – írta. *(35)*

Az sem érdektelen, hogy a film/könyv elsődleges célközönsége, a gyerekek hogyan értelmezték a bölcsek kövének jelképét. Volt, aki az aranycsinálást tartotta jellemző tulajdonságának, volt, aki szerint „megmutatja a múltat". Egy kislány saját meséjébe vonta bele a követ, melyet szerinte egy kisfiú csinált, mert a papája szidta, hogy nem tanul jól. Egy máglyán álló üstbe virágokat dobott, s mire felébredt, csak egy színjátszó követ talált, kézbe vette, s attól kezdve mindent tudott; a papája sem szidta többé, mert övé volt a bölcsek köve. *(36)*

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a Harry Potter-feldolgozást az alkimisták bölcsek kövéhez távoli rokonság fűzi, tulajdonságai hasonlóak, de jelentősége, átalakító tevékenysége a mágusok világában periférikus. A kép, amelyet róla közvetít befogadójának, felületes és zavaros.

Az isteni hős mint csillagharcos

Már a Harry Potter-mítosz köré szerveződő alkotásokat is szoros kapcsolatba hozták a ‚Csillagok háborúja'-trilógiával, amelynek mostanában készülő második sorozata szintén számot tarthat a mai gyerekemberek (és a hajdani filmklasszikus más rajongói) érdeklő-

désére. A hasonló dramaturgiai elemek használata már csak azért sem véletlen, mert mindketten – de különösen a ‚Csillagok háborúja' – a karizmatikus hős mitikus sablonjára épít. Mindkét történetben az egykori csodagyerek, mintavarázsló, illetve Jedi-lovag a sötét oldalt választotta; Luke Skywalker és Harry Potter valamilyen formában egyaránt elvesztette szüleit, s mindkettejüket nagybácsik/nagynénik, később pedig varázslók/Jedi-lovagok nevelték fel, tanították ki; mindketten harcba szálltak a gonosszal, s időről időre legyőzték azt stb. Az első trilógia megrendezése idején Hollywoodra nagy hatást gyakoroltak *Joseph Campbell* írásai, melyek az ősi mítoszok és a modern filmek között teremtettek kapcsolatot. Campbell azt vallotta, hogy a mítoszok mögött a legkülönbözőbb civilizációkban is néhány közös téma rejlik, amelyek segítik az ember pszichikai eszmélődését. Első önálló kötetében, a ‚The Hero With a Thousand Faces' (1949) című könyvben indián, hindu, görög, buddhista, maja, bibliai és kelta legendákból, mítoszokból felvázolta az archetípusos hős életútját. A könyv és hatása egyesek szerint a ‚Csillagok háborúja'-n kívül olyan filmek alakjainak megformálását is segítette, mint a ‚Rambo', a ‚Robotzsaru' vagy a ‚Mad Max'. *(37)* A hős jelensége már korábban is számos gondolkodót foglalkoztatott, klasszikus munkájában *Thomas Carlyle* például megkülönböztette egymástól az istenség, a próféta, a költő, a pap, a tudós és a király típusú hőst. *(38) Sidney Hook* a hőstípusok eltérő jellegzetességeit két alapvető vonásra vezette vissza: a híres, nagy népszerűségnek örvendő hősök (*Napóleon*, *Caesar*, *Luther*) mellett a kevésbé ismert személyiségek (*Arisztotelész*, *Bacon*, *Shakespeare*) is alakíthatták a történelmet. *(39) Dean A. Miller* egy nemrég született összefoglaló munkájában a campbelli vonalat képviseli, és megpróbálja összefoglalni azokat a történelmi, társadalmi, biográfiai, vallási, pszichikai, irodalmi stb. elemeket, amelyek közös tőről fakadnak. Véleménye alapján a tipikus hős életrajzának főbb elemei többek között a következők (zárójelben jelzem a ‚Csillagok háborúja'-ra is érvényes analógiákat): isteni, halhatatlan szülők (Luke apja a természetfölötti erőkkel rendelkező Jedi-lovag, Darth Vader); helyettes apafigurával, általában nagybácsi irányítása alatt növekedő gyerek (Luke); felnőttes jellemvonásokkal rendelkező, hirtelen fejlődésnek induló gyerek (például az ifjú Anakin a ‚Baljós árnyak' című újabb epizódban vagy a képességeire egy csapásra ráébredő Luke); abnormális vagy éretlen szexuális magatartás (Luke a 4–6. epizódban teljesen aszexuális); aszociális, individualista, destruktív viselkedés (Luke és Anakin ellentétbe kerül nevelőivel, közvetlen környezetével, önállóan és önfejűen cselekszik); fatális ellentét apa és a heroikus fiú között, a hős fia apjától távol ismeri fel képességeit, hirtelen találkoznak, a fiú túl későn azonosítja apját (Luke és Darth Vader kapcsolata, halálos összecsapása); támogatók, segítők, akik olykor nem emberek (Luke barátja Han Solo és a Chubakka nevű szőrös űrlény, valamint – akárcsak Anakinnak – két robot); a hős a halál árnyékában él, azt elfogadja (az idősebb Anakin, Obi van Kenobi); gyors, erőszakos halál; halhatatlan hírnév; időnként a hősi karizma továbbélése (Jedi-Erő). *(40)*

A ‚Csillagok háborúja' tehát a legprimerebb hőskultuszból építkezik, ennek köszönhető nem csupán ismertsége és népszerűsége, de ismerőssége is. Világát, mint arra már sok elemző rámutatott, az ókori Római Birodalom és egyfajta idealizált középkori lovagvilág kettőséből szövi, s számos más történelmi reminiszcenciát is felidéz. A beláthatatlan múltból egykor kiemelkedő hatalmas Köztársaság egy idő után a belső viszályok, ellentétek foglya lett, a számos gyarmatot, civilizációt nem tudta többé összefogni, romlása és az erős uralkodó, a Császár eljövetele elkerülhetetlenné vált. Az újabb széria első epizódjának félhivatalos filmkönyve a sötét Sith lovagokat az Apokalipszis lovasaihoz hasonló jellegzetességekkel ruházza fel, 2000 éves gonosz tervük mintegy a krisztusi bölcsességgel, jósággal és szelídséggel felruházott Jedik uralmára tör, a káoszt célozza. A naboo-iak, akiket a gonosz mesterkedéseinek következtében invázió fenyeget, mint valamely colonia vagy királyi város, megfeledkezik róla, mennyire függ a központtól, s hogy a zavartalan kereskedelemnek köszönheti fennmaradását. A Galaxis határvidékén,

a Tatooine-on barbár szokások dívnak, brutális fogatversenyeket tartanak, a tiltott rabszolgaság megengedhető, emberek és csempészáruk adásvétele zajlik. „Bár az olcsó droidok ugyanúgy elvégzik a munkát, mint az emberek, az élő rabszolgák sokkal értékesebb és elegánsabb magántulajdonnak számítanak, mert jobban kifejezik gazdájuk rangját." A Coruscant városbolygón székelő hatalmas, zsúfolt, züllött, életképtelen fővárost a gyenge kezű, megosztott, intrikákkal fertőzött Szenátus irányítja. „A Szenátus tagjai eltávolodtak az egyszerű polgároktól, és a siker megrészegítette az államgépezet tisztviselőit. A rendszeren a bomlás jelei mutatkoznak." Sokan úgy vélik, csak Palpatine szenátor (Caesar-alteregó), a jellemesnek és tisztakezűnek ismert, de féktelenül hatalomvágyó és erős politikus tud úrrá lenni a bajokon. A bolygókon a legkülönbözőbb fajok, civilizációk, kultúrák, gondolkodások otthonosak, állandó a vetélkedés, a pozícióharc, az idegengyűlölet. A kiválasztott Jedi-lovagok csak kevesen vannak, a fajok milliárdjai közül tízezer tagot tartanak nyilván. A legkisebb szolgafiúból, Anakinból lesz egyszer majd a Galaxis egyik első embere. Qui-Gon Jinn Jedi-mester, aki később Darth Maul fegyverének esik áldozatul, az ifjú Anakinnal találkozva rögtön felismeri, hogy majdan ő fogja meghatározni a Galaxis sorsát – a Jedi-tanács azonban a sötét erőt érzi meg benne. A gazdag, mérhetetlen felhalmozásra törekvő lárvalényekből álló Kereskedelmi Szövetség anyagi érdekei védelmére hadsereget állít fel, és más civilizációk életére tör. Naboo királynőjét, Amidalát a dalai lámához hasonlóan gyermekkorában, kivételes képességei okán, nem származási, hanem isteni leszármazási alapon ültették a trónra. A szépséges hajadon, mint a mesebeli *Harun al-Rasid* vagy *Mátyás király*, gyakran jár álruhában, így fürkészi alattvalói, no és a Jedik szándékát. Jar Jar Binkset, a kétéltű gungant száműzték a víz alatti mesevárosból, de a Jedikkel kötött felemás barátsága eredményeként e gyáva, esetlen, nevetséges lény lesz népe hadvezére. (A víziváros, a tengeri szörnyek és a gungan tengeralattjáró erősen emlékeztet a *Walt Disney* stúdióban készített ‚Atlantisz – Az elveszett birodalom' képeire. A gyilkos opi nevű hal az atlantiszi Leviathán testvére.) A kilencéves Anakin mindenki mást megszégyenítve egymaga intézi el az ellenség haderejét: a Kereskedelmi Szövetség anyahajójának központi reaktorát torpedójával szétlövi, így az egész robothadsereg megbénul. A hőst céljában több antihős gátolja: Sebulba, a gátlástalan csaló és gyilkos fogathajtó, valamint a gonosz Sith lovagok. A Tatooine bolygó Mos Espa városának van ugyan hivatalos vezetője, ám az igazi hatalom az „Első Számú Polgár", a gengszter Jabba kezében van. *(41)*

A ‚Csillagok háborúja' összességében olyan virtuális jövőképet vázol fel, amelyik az emberiség múltjának néhány kitüntetett korszakát, helyszínét éleszti újra, s amelynek legfőbb aktora a mitikus-irodalmi képzetekből egybegyúrt isteni hős figurája.

Újraírt múlt

Az alkotó intenciói szerint kifejezetten oktatófilmnek készült, főként gyerekek kiművelésére szolgál az az animációs film, amelyet néhány hónapja játszanak a hazai mozikban. *Jankovics Marcell* ‚Ének a Csodaszarvasról' című műve igen anyaggazdag, sokrétű munka, amely azonban képtelen emészthető formába önteni a mítoszok, regék, asztrológiai hiedelmek, műkincsek és régészeti emlékek ábrázolásai, történetírások, vallásos képzetek egyvelegét. „Mit lehet tenni, ez a történet már csak ilyen zavaros" – vallja be a filmbéli krónikás, és bizony igazat kell adnunk neki. Jankovics a rendelkezésre álló források alapján megpróbálja újraírni a magyar őstörténetet, s annak kifejezetten üdvtörténeti aspektust ad: a magyarság útja a honfoglalás, az államalapítás és a kereszténység felvétele felől nyeri el valódi értelmét. *(42)*

Jankovics egyetlen motívumra, a Csodaszarvas-legendára fűzi fel négyfelvonásos történetét. A film a szibériai hiedelemvilágtól az őshazáig, a nomád vándorlásoktól a Kárpát-medencéig, a pogány törzsszövetségtől *Géza fejedelem* „egyházalapításáig" terjedő

horizontján mindvégig a szarvas csillagképe fénylik. *(43)* Ez a rendelkezésre álló történeti források ismeretében legalábbis merész vállalkozás. Az író-tervező-rendező maga is elismeri egy interjújában: „Filmemben – mivel műalkotásról van szó – a megengedhető határok között szabadon kezelem a történeti anyagot, átszövöm, átalakítom a legendák világával. Megkérdőjelezhető, hogy szabad-e történelmet legendásítani, de a lényeget tekintve – úgy hiszem – hiteles maradok." *(44)*

A szarvasüldözés-motívum igen elterjedt a nomád népek eredetmondáiban, sőt egyes elemei a kereszténységbe is beszivárogtak. A totemisztikus eredetmondákba a helyváltoztató vadásznépek iktatták be a mitikus ős, a ragadozó állat hímje által leterített nőstényállatra, az emberi és állati élet forrására vonatkozó üldözéses hiedelmet. Az obi-ugorok és a török-ugorok eredethagyományában ez kitüntetett helyet kapott, ezért a magyarok számára is igen fontossá vált, az Árpád-kori mondákba és legendákba már a hitvilág szerves elemeként mentődött át. Keresztény változata a *Szent Eustachius*-, *Szent Gellért*- és *Hubertus*-legendától a frank uralkodók mondáiig fellelhető, a vezéri mítosz részeként. *Gyula vezér*, *Bors vezér*, *Szent László*, *Szent Imre* egyaránt vadászat közben bukkan rá egy várra vagy várromra, esetleg a később alapítandó egyház helyére. Utóbbiak történetében a szarvas az istenfiúval, *Krisztus*sal, illetve az ő angyalával azonosul.

Hollywoodra nagy hatást gyakoroltak Joseph Campbell írásai, melyek az ősi mítoszok és a modern filmek között teremtettek kapcsolatot. Campbell azt vallotta, hogy a mítoszok mögött a legkülönbözőbb civilizációkban is néhány közös téma rejlik, amelyek segítik az ember pszichikai eszmélődését. Első önálló kötetében, a ‚The Hero With a Thousand Faces' (1949) című könyvben indián, hindu, görög, buddhista, maja, bibliai és kelta legendákból, mítoszokból felvázolta az archetípusos hős életútját. A könyv és hatása egyesek szerint a ‚Csillagok háborúja'-n kívül olyan filmek alakjainak megformálását is elősegítette, mint a ‚Rambo', a ‚Robotzsaru' vagy a ‚Mad Max'.

A szarvasüldözés mítosza tehát a vogul és osztják eredetmondáktól Hunor és Magor (Jankovicsnál: Magyar) meótiszi mocsarakba tett látogatásán és nőrablásán (Jankovicsnál: szerelmes ölelkezés) át a szent királyok templomalapításáig igen sok elemből álló, a történészek által máig vitatott összetételű ötvözet *(45)*, amelyben Jankovics könnyedén rendet vág. Ennél sokkal nagyobb baj azonban, hogy értelmezését autentikusnak láttatja, munkáját a film elkészülését és bemutatását övező politikai kontextus meghatározott keretbe helyezi. A filmhez kapcsolódó képeskönyv, melynek bevezetője egyértelműen igazolja az infantilisnak tekintett nézőközönséggel szemben tanúsított didaktikus viselkedést, így fogalmaz: „A filmben elmesélt történetek persze olyan időkben játszódnak, amelyekből kevés írásos emlék maradt fenn vagy éppen semmi, őrzőik csupán a múlt emlékeit rejtő föld és a szájról szájra hagyományozó emlékezet. A hiányzó tényeket pedig hadd pótolja a képzelet. E történetek mesék tehát, ezért ne kérd számon rajtuk a tudományos pontosságot. De tudd, hogy a mesék olykor hűségesebbek az igazsághoz, mint a történelem." *(46)*

A megszámlálhatatlan ahistorikus megoldás közül az egyik leglátványosabb az, hogy Szent László és öccse, *Géza herceg* szavasvadászatát, a váci székesegyház alapításának legendáját a rendező egy az egyben átszármaztatja Géza fejedelemre és annak öccsére, Mihályra, akik Esztergomba jutnak a szarvas nyomdokain: itt legyen, úgymond, az ország hatalmi és vallási középpontja, innen kapcsolódjon be az ország ezer évre „Európa vérkeringésébe". Maga Jankovics a munkáján felfedezhető üdvtörténeti hajlam (az egyenes vonalú időfelfogás, melyben a történet az ígérettől a beteljesedés felé tart, s melynek

középpontja Krisztus *(47)* helyett ezt azzal magyarázza, hogy a fiúk helyett az apák tekintélyét próbálta emelni filmjében, *Szent István* helyett Gézáét, *Árpád* helyett *Álmos*ét, Hunor és Magor helyett Ménrótét. *(48)* Ez a törekvés egyértelműen alternatív kultuszteremtésre irányul. Hasonló történelmi elfogultság mozgatja az alkotót akkor, amikor az álmában megjelenő szarvas-angyal Gézát *Salamon*hoz, fiát, Istvánt *Dávid*hoz hasonlítja, a lovon ülő Krisztus pedig varkocsánál fogva „vonszolja be" mindkettejüket „Európába".

Jankovics, akár egy középkori krónikás, a keresztény civilizáció szemellenzőjén keresztül tekint a magyar őstörténetre. Amikor Árpád seregei elérik céljukat, a filmben a következő hangzik el: „Az agg Álmos, miként hajdan Mózes sem az Ígéret Földjére, nem jöhetett be Pannóniába… Népe üdvözülésére… Erdőelvében megölték. Álmos, az Ég fia és áldása, áldozatával kiérdemelte népének, hogy új hazáját soha többé ne kényszerüljön elhagynia". És nem sokkal később a Szvatoplukkal kapcsolatos kétséges fehérló-legenda ürügyén ezt halljuk: „Annak a szerződésnek értelmében, amelyet… Szvatoplukkal kötöttek, a magyaroknak adta az Úr Pannóniát." *(49)* A szarvas fokozatos kikeresztelkedésének történetével Jankovicsnak és a regöséneket feldolgozó *Szörényi Levente*nek aktuálpolitikai célja van: „Ennek jelképes üzenete, hogy a magyar határokat szellemileg ma is az őseinket Európába vezető csodaszarvas »felügyeli«." *(50)*

A magyar animációs filmet érdemes összevetni az ‚Atlantisz – Az elveszett Birodalom' című, szintén 2001-ben készült amerikai rajzfilmmel. Mindkét alkotás a legendás őstörténettel foglalkozik, mindkettő a jelen felől értelmezi újra a múltat, mindkettő a képzeletet a tények fölébe helyezi. A Walt Disney-termék művészi értékét itt nem érintve csak arra szorítkozunk, miben hasonlít és miben különbözik egymástól a két alkotás történelemfelfogása.

Az Atlantisz-történet az ősi mítosz modern újraalkotása, nem sok köze van sem az általa mottóként megidézett *Platón*-szövegek, sem más gondolkodók elképzeléseihez. A rejtelmes birodalom elpusztulását egy nukleáris-természeti katasztrófához köti, melyet a magas technikai civilizációt elért bennszülöttek önpusztító gőgje idézett elő. Egy ifjú, gyenge fizikumú, szemüveges, kollégái által megvetett „tudós" egy csodakönyv segítségével „felfedezi" az elveszett Atlantiszt, nagyapja egykori barátja pedig expedíciót szervez a tenger mélyére. A víz alatt mitikus szörnyek csapnak össze a 21. századi szupertechnológiával, egy „lefolyóban" megtalálják Atlantisz romjait, melyet az erősen lezüllött egykori lakók népesítenek be. Már arra is képtelenek, hogy használják őseik varázseszközeit, elolvassák a feliratokat: „olyanok vagyunk, mint a hullámok verte szikla, évről évre elvesztünk valamit a múlt örökségéből". Atlantisz civilizációjának titka egy rejtélyes kristálygömb, amely mérhetetlen energiaforrás, ráadásul életelixír: évezredeken át máig életben tartja az atlantisziakat. Az expedíció egyes kalandorai erre akarják rátenni a kezüket, hogy busás haszonnal továbbadják (közvetve a mi világunknak adományozzák az ősi tudást, és a civilizáció beláthatatlan fejlődésének lehetőségét), ám az ifjú tudós és az atlantiszi király lánya (aki kis időre eggyé válik a gömbbel) segítőikkel meghiúsítják ezt: Atlantisz felvirágzik, a kiválasztottak elnyerik a boldogságot és halhatatlanságot.

Az Atlantisz-rajzfilm a hőstípus Harry Potter-szerű változatát kedveli: a hős itt egyszerű, szerény sorú átlagember. Ez a tulajdonsága itt elsősorban a rajzfilm sajátos kárörvendő humorának kiapadhatatlan forrása. A film számos motívumot illeszt össze szervetlenül: ókori mítoszokat, az indusztriális társadalom felsőbbrendűségébe vetett modern hitet, bibliai alakokat, nyelvészeti teóriákat, a vízen járás, a mennybemenetel, a színeváltozás képzetét, evolúciós tanokat, az ősi papkirály rituális leváltásának mítoszát, népmesei elemeket, sci-fi motívumokat. Jankovics animációs filmjének egységes történelemképével nem rendelkezik, ugyanakkor javára írandó, hogy nem is próbálja átszellemíteni a múltat. Kihasználja mindazokat a filmnyelvi és dramaturgiai eszközöket, amelyek a sikerre számító mai gyerekember-filmek sajátjai, a történelmet viszont nem meghamisítja,

hanem teljes egészében észrevétlenül hagyja: egyszerűen nem tart rá igényt. Ezzel azonban ugyanazt teszi, mint az elsősorban az ifjabb korosztálynak címzett legtöbb játék- és rajzfilm: vázlatos, torz és tendenciózus történelemképpel ajándékozza meg közönségét.

Jegyzet

(1) Bettelheim, Bruno (1985): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek.* Gondolat, Budapest. 15., 17–19., 36., 63–64.
(2) Komáromi Gabriella (1999, szerk.): *Gyermekirodalom.* Helikon Kiadó, Budapest. 109.
(3) i. m. 110–111.
(4) i. m. 137–149.
(5) i. m. 207.
(6) A minden egyes kötetben új rejtély megoldása köré szerveződő, kalandokkal és váratlan fordulatokkal tűzdelt, átlátszatlan jellemekkel és folyton új magyarázatokkal előrehaladó történetet sokan például inkább a klasszikus detektívregényekhez hasonlítják. Ld. Routledge, Christopher (2001): Harry Potter and the Mystery of Ordinary Life. In: Gavin, Adrienne E. – Routledge, Christopher (ed.): *Mystery in Children's Literature. (From the Rational to the Supernatural.)* Palgrave, New York. 202–209.
(7) i. m. 208–209.
(8) i. m. 214.
(9) Propp, V. J. (1995): *A mese morfológiája.* Osiris – Századvég, Budapest. 34–65.; Rowling, J. K. (2000): *Harry Potter és a bölcsek köve.* Animus, Budapest. *Harry Potter és a titkok kamrája.* Animus, Budapest. 2000. *Harry Potter és az azkabani fogoly.* Animus, Budapest. 2000. *Harry Potter és a tűz serlege.* Animus, Budapest. 2000.
(10) Ld. még Kende B. Hanna (2001): *Harry Potter titka – A gyermek csodavilága.* Osiris, Budapest. 155.
(11) Vö. Radnóti Sándor felvetésével a Pszinapszis 2002 konferencián. In: Tardos Anna – Radnóti Sándor – Ranschburg Jenő (2002): *Pszinapszis 2002/3.* A Harry Potter jelenség.. Multimédiás CD-ROM.
(12) Eliade, Mircea (1994): *Vallási hiedelmek és eszmék története I.* Osiris – Századvég, Budapest. 264., 270–272.
(13) Bultmann, Rudolf (1994): *Történelem és eszkatológia.* Atlantisz, Budapest. 48.
(14) i. m. 167.
(15) Carr, E. H. (1995): *Mi a történelem?* Osiris, Budapest. 105.
(16) Bultmann, Rudolf : i. m. 169–170.
(17) Kende B. Hanna: i. m. 18.
(18) i. m. 169., 43.
(19) Vö. Tardos Anna és Ranschburg Jenő gondolataival. *Pszinapszis 2002 CD-ROM.*
(20) Sokan plágiumot is emlegetnek. Előképnek, illetve nyersanyagnak hírbe hozták C. S. Lewis Narnia-sorozatát, Nancy Stouffer *The Legend of Rah and the Muggles* című könyvét, amelyben sok a névegyezés vagy hasonlóság, a karakterek átfedése, Michael Ende *Varázslóiskolá*-ját, sőt a *Star Wars*-filmeket és az azokat továbbgondoló megszámlálhatatlan könyvet.
(21) Ld. pl. Colbert, David (2001): *The Magical World of Harry Potter: a Treasury of Myths, Legends and Fascinating Facts.* Puffin Books. Kronzek, A. Z. – Kronzek, E. (2001): *The Sorcerer's Companion: Guide to the Magical World of Harry Potter.* Broadway Books, New York.
(22) Ld. pl. Szendrey Ákos (1986) : *A magyar néphit boszorkánya.* Magvető Kiadó, Budapest. 135., 137., 144., 355.
(23) Akadnak azonban olyan értelmezők, akik egyetlen legendára fűzik föl a Harry Potter-jelenséget. Egyesek szerint a Grál-legenda öt helyen is érintkezik e modern mesével: a szarvas mint totemállat használata, a halálos csók motívuma, az életadó üst vagy kehely képzete, illetve a jelet viselő kiválasztott rendkívüli küldetése ezek a közös elemek. Ld. részletesebben: www.origo.hu/tudomany/tarsadalom/20011209agral.html.
(24) Benedek Katalin: Ördögök és boszorkányok a XV–XVI. századi prédikációs exemplumokban. In: Pócs Éva (1998, szerk.): *Ekesztázis, álom, látomás – Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* Balassi Kiadó – University Press, Budapest – Pécs. 319.
(25) Cohn, Norman (1994): *Európa démonai.* Corvina, Budapest. 169., 170., 178., 180., 187., 192., 193., 204., 218., 222. 230., 252., 254., 258., 274., 277., 278., 279., 281.
(26) Clark, Stuart (1997): *Thinking with Demons – The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe.* Oxford University Press, New York. 528., 530.
(27) Pócs Éva (1989): *Tündérek, démonok, boszorkányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 170–171.
(28) Levack, Brian P. (1995): *The Witch-Hunt in Early Modern Europe.* Longman, London – New York 12–15., 18.
(29) i. m. 22–25.
(30) i. m. 200–203., 250., 253–256.

(31) Poisson, Albert (1893): *Nicolas Flamel – Se vie, Ses fondations, Ses oeuvres.* Bibliothéque Chacornac, Paris 102., 146–147. Seligmann, Kurt (1987): *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban.* Gondolat, Budapest. 117–118. Fónagy Iván (1943): *A mágia és a titkos tudományok története.* Bibliotheca, Budapest. 134–135.
(32) Paracelsus (1989): *Paragranum.* Helikon Stúdió, Budapest. 70.
(33) Jung, C. G. (1994): *Az alkímiai konjunkció*. Kötet Kiadó, Nyíregyháza. 67., 73–74.
(34) Biedermann, Hans (1989): *A mágikus művészetek zseblexikona.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 78–80.
(35) Nettesheim, Agrippa von (1990): *De occulta philosophia.* Holnap Kiadó, Budapest. 36–37.
(36) Kende B. Hanna: i. m. 43–44.
(37) Ld. www.bbc.co.uk/print/arts/books/author/campbell
(38) Carlyle, Thomas (é.n.): *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History.* Bernard Tauchnitz, Leipzig.
(38) Hook, Sidney (1945): *The Hero in History – A Study in Limitation and Possibility.* Secker & Warburg, London. 108.
(40) Ld. részletesebben: Miller, Dean A. (2000): *The Epic Hero.* The John Hopkins University Press, Baltimore – London 70., 84., 85., 88., 92., 95., 102., 109., 120., 129., 130.
(41) Vö. Reynolds, David West (1999): *Star Wars I. rész – Képes enciklopédia.* Panemex – Grafo, Budapest. 6–63.
(42) Vö. a film több kritikusának véleményével, pl. Földes András: *Kampány a csodaszarvasról.* http://index.hu/kultur/mozi/csodaszarvas; Büki Mátyás: *A szarvas és az írnok.* www.filmkultura.hu/2002/articles/films/csodaszarvas.hu.html
(43) Jankovics gondolatmenetének megalapozását ld. Jankovics Marcell (1996): *Ahol a madár se jár – Hét év tizenkét tanulmánya.* Pontifex Kiadó, Budapest. 25–54.
(44) http://magazin.ujember.katolikus.hu/archivum/0001/06.html
(45) Ld. erről részletesebben: Györffy Görgy (1993): *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Balassi Kiadó, Budapest. 35–38., 202–208. Györffy György (1986): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Gondolat Kiadó, Budapest. 183–184., 246–247. Dömötör Tekla (1958): *Árpádházi Imre herceg és a csodaszarvas-monda.* Klny. a Filológiai Közlöny IV. évf. 2. számából, Budapest. 317–324.; Magyar Zoltán (1998): *Szent László a magyar hagyományban.* Osiris, Budapest. 194–203. *Képes Krónika.* Európa Könyvkiadó, Budapest. 1986. 11–14. stb.
(46) Jankovics Marcell (2001): *Ének a Csodaszarvasról.* Csokonai Kiadó, Budapest. 3–4.
(47) Löwith, Karl (1996): *Világtörténelem és üdvtörténet – A történelemfilozófia teológiai gyökerei.* Atlantisz, Budapest. 235.
(48) Ld. az idézett interjút az *Új Ember Magazin* 2000. augusztusi számában.
(49) Vö. Jankovics Marcell: *Ének a Csodaszarvasról* 57.
(50) Ld. az idézett Jankovics-interjút.